

MŰVELTSÉGESZTMÉNY – FILOZÓFIAI HÁTTÉRREL. PROHÁSZKA LAJOS MŰVELŐDÉSELMÉLETÉNEK FORRÁSAI

Garaczi Imre

Összefoglaló:

Prohászka Lajos művelődéselméletének tartalmait a kultúrfilozófia, a történetbölcsélet, valamint a civilizáció és az ökonómia metszéspontjaiban kísérli megrajzolni. Ezt az elvet egyebek között már a Leopold Ziegler filozófiájáról írott munkájában is képviseli. A kultúr- és történetfilozófus Prohászka szinte minden művében fellelhetők az európaisághoz szorosan kötődő szellemtörténeti források. Ezen túl részletesen is kifejti a művelődés és műveltség kérdésköreivel kapcsolatos gondolatait pedagógiai és oktatáselméleti írásaiban. Kiindulópontként a 19. századi, német alaposágú általánosműveltség-esztészményt tekinti alapnak. Ennek gyökerei a Humboldt-féle neohumanisztikus elméletből fakadnak. A két világháború között még élt az a feltevés, hogy a kultúra ellentéte a természetnek, s ezt Prohászka úgy oldotta fel, hogy a kultúra ellenpontja nem a természet, hanem a civilizáció, majd megfogalmazza azt, hogy az lenne az ideális helyzet, ha a kultúra maximumával a civilizáció minimuma járna együtt. Ezzel szemben a 20. század tendenciáit figyelembe véve, megállapítható, hogy a civilizáció maximuma mellett egyre inkább a kultúra minimuma válik jellemzővé. Napjainkra teljes mértékben igazzá vált ez a megállapítás, hiszen az euroatlanti történelem jelenkora teljes mértékben a civilizáció formáit állítja a középpontba, és a kultúra ebben a folyamatban egyre kevésbé tölt be kezdeményező és kihívó szerepet. Mindez napjaink megoldatlan világproblémáiban már erősen fenyegetővé is vált. Írásomban bemutatom Prohászka oktatás- és művelődéselméleti gondolkodásának forrásait.

Kulcsszavak: művelődéstörténet, oktatáselmélet, neohumanizmus, válságelméletek, civilizáció, kultúra, Leopold Ziegler, kultúrfilozófia

Abstract:

Lajos Prohászka attempts to draw the contents of his theory of culture at the intersection of the philosophy of culture, the philosophy of history, and civilization and economics. This principle is already represented, among other things, in his work on the philosophy of Leopold Ziegler. Prohászka, a philosopher of culture and history, has sources in almost all his works on the history of ideas closely linked to Europeanism. He also elaborates in detail on his thoughts on issues of culture and literacy in

his writings on pedagogy and educational theory. He takes as his point of departure the 19th-century ideal of general education with a German foundation. Its roots are in Humboldt's neo-humanist theory. Between the two world wars, the assumption that culture was the opposite of nature was still alive, and Prohászka resolved this by saying that the opposite of culture was not nature but civilisation, and then went on to say that the ideal situation would be if the maximum of culture were accompanied by the minimum of civilisation. In contrast, if we look at the trends of the 20th century, we see that the maximum of civilisation is increasingly accompanied by the minimum of culture. This is now fully true, since the present of Euro-Atlantic history is entirely centred on forms of civilisation, with culture playing less and less of a proactive and challenging role. This has become a major threat in the unresolved world problems of our time. In my paper, I present the sources of Prohászka's thinking on education and cultural theory.

Keywords: cultural history, educational theory, neohumanism, crisis theories, civilization, culture, Leopold Ziegler, philosophy of culture

Prohászka műveltségelméletének szellemi talapzatai

A két világháború között a korábbi klasszikus általános műveltség eszményét sok kritika érte. Elsősorban két pszichológiai érv alapján bírálták a korábbi idolt: az egyik szerint lehetetlen a történetileg kialakult kultúra összes lényeges tartalmainak egybefoglaló ismeretét emberileg elsajátítani, a másik szerint mindenkiben minden képességet egyaránt kiművelni szintén lehetetlen. Ehhez teszi hozzá Prohászka Lajos, hogy „az általános műveltség eszménye tehát ebben a formális értelemben a legnagyobb erőszaktétel az egyéniséggel szemben, amely mindig egyoldalú. S minél egyoldalúbb, annál inkább nehezebb fog esni, sőt egyenesen a lehetetlenséggel lesz határos, hogy olyan művelődési tartalmakon fejlessze ki erejét, amelyek reá nézve idegenek, s olyan képességeket kívánnak tőle, amelyekkel nem rendelkezik.”¹

Prohászka elfogadja az általános műveltség fogalmának kritikáit, de hozzáteszi azt is, hogy minden kritika valójában csak féligazságot tartalmaz. Ennek kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy szét kell választani az egyes műveltségi elemek biztos ismeretét és a tájékozódás képességét, ami azt jelenti, hogy a modern műveltség kultúrfilozófiájában a legfontosabb tennivaló az, hogy a legértékesebb és legalapvetőbb emberi alkotá-

---

¹ Egy világ kialakítása az egyéni létformán belül. In: Prohászka Lajos (1996): *Az oktatás elmélete*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest. (Hasonmás kiadás.) 58–58. (Az eredeti 1937-ben jelent meg.)

sokról kell tudomást szereznünk, és ezzel párhuzamosan kell kialakítani azokat a hajlamokat, amelyek már meghatározzák hivatásunkat, életpályánkat.² Ennek a szemléletnek a gyökereit E. Spranger fejt ki először egy 1918-ban megjelent tanulmányában.³

Az alapvető műveltség Spranger elméletében elsősorban olyan távlatot és hátteret jelent, amelyre az egyes szakmai műveltségek épülnek. Magyarországon azonban továbbra is az „általános műveltség” elnevezés volt használatos. Prohászka a műveltség fogalmát mindenkor az egyéniség lehetőségeihez, képességeihez köti, s ennek három fajta jelentését különbözteti meg: ez egyrészt adottságot jelent, amely egy lélekforma sajátos képességét, individuális és szinguláris egységét fejezi ki, mert nem létezik két egyéniség, amelyek történeti szerepe a létezésben teljesen azonosítható lenne, azaz az egyéniség nem más, mint potencia; másrészt az egyéniség az adottságokon túl jelenti a formális kifejezés képességét, és a különböző formákkal való érintkezésben kölcsönhatásokat képes érvényesíteni, azaz funkcionálisan működik, tehát a konkrét szituációban mint ágens jelenik meg; harmadrészt beszélünk a lélek totalitásáról, amely a lélekforma differenciáltságát és integráltságát ötvözi korrelatív egységbe, azaz az élmény tudatosan jelenik meg „én-ként és személyiség-ként”. Ezt a harmadik egyéniségtípust nevezi Prohászka explikált formának.

A műveltség általános fogalmának értékviszonyait tehát az alapján is megkülönböztetjük, hogy a személyiségértéket vesszük számba, avagy a dologi értéket. E kettőt gyakorta szembe is állítják egymással. Ezt a kérdést Prohászka egy fenomenológiai tartalmú értékfilozófiai elemzéssel vizsgálja meg. Első lépésként kiemeli a műveltség *egyén feletti* jelentéstartalmát, amely önmagában való értéket jelent. Ez legfőképpen az alanyiságtól és a lelki aktusok összefüggéseitől meghatározott. Így a műveltség egy tárgyi fennállás, képződmény és objektív szellem, s mindig valamilyen értékre vonatkozik. Ebből fakad Prohászka kérdése: mi az, ami a műveltségben értéket fejez ki, miben áll a műveltség jelentése, értéke?⁴

² Mindezek kapcsán Prohászka már a 30-as években felismeri, hogy a modern életforma egyik legfontosabb jellemzője a specializálódás, és ha ez teljes mértékben érvényesül a társadalmi horizonton, akkor a műveltség alapjai, azaz a kultúra a céhszerű keretek közé szorul vissza, és a „specialisták” között már nem lesz semmilyen szellemi összekötő kapocs.

³ Spranger, Eduard (1928): *Kultur und Erziehung*. Berlin.

⁴ „A műveltség értékének problémája ugyanis természetszerűleg azzá a problémává táguul, hogy hol kell keresni a létező világban az értéket általában. Nyilvánvalóan csak a történeti-szellemi világban, vagyis ott, ahol a külső, tárgyi világ formái és változásai a lélek kifejezéseként foghatók fel. A kőnek vagy az ércnek nincs története, mert magában véve nincs értéke sem. Mihelyt azonban a lélek valamilyen cél érdekében a követ vagy az ércet eszközzé alakítja, ezzel ez a magában véve közömbös értékű tárgy új összefüggésbe kerül bele, amelyben nem a természeti adottsága vagy természeti funkciója részesül figyelemben, hanem az a teljesítmény, amelyet a kitűzött cél érdekében mutat

Prohászka fenomenológiai elemzésének következő eleme a kultúra történetiségének és a műveltség tartalmi jelentésének összehasonlítása.⁵ Az egyéni műveltség dimenzióiban az adott kultúra vagy kultúrák tartalmai különféle csoportosítás szerint összegződnek vagy különülnek el, míg a történetileg meghatározott jelentéstartalmak alapvetően különbözhetnek az adott kultúra hagyományos összefüggéseitől. Itt vezet be Prohászka H. Freyer elméletét.⁶ Eszerint a műveltség egy sajátosan zárt világ, amelyben minden kultúraelem összefügg mindennel, s kölcsönösen felidézi egymást. Ez teszi lehetővé, hogy egy adott kultúra soha nem lehet megállapodott, hiszen az újabb és újabb nemzedékek rendszeresen felülvizsgálják a korábbi igazságtartalmakat, s új minőségeket és új értékeket vetnek fel. Ezzel szemben a műveltség zárt világa a kultúrából csak azokat az elemeket tartalmazza, amelyek már lezártnak tekinthetők, s ezért itt elsősorban a *megértésen* van a hangsúly.

Mindebből fakad Prohászka számára a pedagógia egyik alapvető problémája, mert az egyéniség sajátos adottságaira kell hogy a nevelés és az oktatás rendszere ráépüljön. Ezért indokolt egy oktatói és nevelői folyamatban az egyéniségek típusait megkülönböztetni. A 20. század elején a német kultúrfilozófia gazdagon foglalkozik a különféle indíttatású egyéniségtípusokkal. Megkülönböztettek vizuális, akusztikus, motorikus és szenzitív típusokat. Prohászka azonban két alapvető egyéniségtípust vizsgál: a tartalmi és a funkcionális. A kettő között alapvető különbség, hogy a lelki aktusok milyen módon irányulnak az egyén feletti tartalmakra. Ehhez fölemlíti Prohászka A. Fouillé morfológiáját, amely a lelki energia iránya szerint különböztet meg integrált és dezintegrált egyéniségeket. Az előbbi az összes lelki tartalmat egységbe szövi, míg az utóbbiban a lelki működések önállósága a jellemző. Mindez közel áll C. G. Jung elméletéhez, amely az extravertált és introvertált típusokat állítja a középpontba.

Mindezeket Prohászka abból a szempontból elemzi, hogy a pedagógiai folyamatban miként lehetséges a tanítvány lelki „szerkezetéhez” jobban hozzáférni, s ezáltal kialakítani a tudatos nevelői ráhatásokat. Tehát a műveltség tekinthető az egyéniség kifejlődését meghatározó mércének. Ebben a folyamatban Prohászka három szakaszt különböztet meg. Az

---

fel. Nem a kő vagy az érc vált ezzel »értékessé«, hanem az a jelentés, amelyet valamely lelkiség megvalósított benne. Ezért az érték, amely megvalósult, csak történeti úton valósulhatott meg.” Prohászka Lajos (1996): i. m. 82–83.

⁵ Mindezek alapján állapítja meg Prohászka, hogy a műveltség a kultúrában feltárolt értéket vetíti vissza, és ezért a történetileg létrejövő kultúra teszi lehetővé a mindenkor műveltség tartalmát. Ez az érvelés világossá teszi Prohászka műveltségelméletének kultúrfilozófiáját, amely ebben a logikában a szellemtörténet és a pozitívizmus között áll, azaz a műveltség, a kultúra *lelki reflexe*, teljessége, másrészt történetileg meghatározott *tárgyi fennállás*.

⁶ Freyer, Hans (1934): *Theorie des objektiven Geistes*.

elsőben az egyéniség beleszületik egy kultúrába, s ez kijelöli a személyisége rendeltetését. Itt a természeti és az emberi adottság kölcsönviszonyai alapján alakul az egyéniség sorsa. A másodikban a már tudatosuló egyéniség a formális készségeit, kifejezésmódjait a műveltség történetileg meghatározott kánonján keresztül alakítja ki. Itt kerül konkrétan kapcsolatba az egyéniség a kultúra tartalmaival, azaz önnön lélektartalmait hozzágondolja a kultúra tartalmaihoz. „Ez az a fejlődési szakasz, amikor az egyéniség tulajdonképpen historizálódik, belenő abba a történeti összefüggésbe, amely körülövezi.”⁷ A harmadik szakaszban már létrejön a totális egyéniség, amely képes eligazodni műveltsége alapján a kultúra egészében, érti a részleteket, és képes megkülönböztetni a dinamikusabb történeti kultúra folyamatait a statikusabb műveltségeszmény elemeitől.

Ezen a ponton vezeti be Prohászka a pedagógiai folyamatba az individualizálás elvét, amely modern értelemben Montaigne, Locke és Rousseau elméleteire vezethető vissza. Ez azt jelenti, hogy a pedagógusnak a tanulót kettős vonatkozásban kell figyelembe vennie: egyrészt a maga egyéni adottságában, másrészt mint fejlődő, változó egyéniséget. Mind-ebből fakadnak azok a viták, amelyek homlokterében az a kérdés áll, hogy azonosítható-e az egyéniség a személyiséggel, s ezen belül melyiket kell tekintenünk a nevelés és oktatás céljának.

Prohászka Lajos művelődéseméletének tartalmait a kultúrfilozófia, a történetbölcselet, valamint a civilizáció és az ökonómia metszéspontjaiban kísérli megrajzolni. Ezt az elvet egyebek között már a Leopold Ziegler filozófiájáról írott munkájában is képviseli.⁸ Ziegler hívja fel a figyelmet arra, hogy miután a modern korban az Én és a természet közötti poláris ellentét megszűnt, ebből fakadóan a kultúra folyamata az ember létének történeti tudatosságához fűződik, és a természethez való viszony ösztönszerű és tudattalan marad.⁹ Tehát a kultúra és a természet ellentétének feloldásával az a látszat vált közkeletűvé, hogy a kultúra ellentéte nem a természet, hanem a civilizáció. Prohászka olvasatában az lenne az ideális helyzet, ha a kultúra maximumával a civilizáció minimuma járna együtt. Ezzel szemben a 20. század tendenciáit figyelembe véve megállapítható, hogy a civilizáció maximuma mellett egyre inkább a kultúra minimuma válik jellemzővé. Napjainkra teljes mértékben igazzá vált ez a megállapítás, hiszen az euroatlanti történelem jelenkora teljes mértékben a civilizáció formáit állítja a középpontba, és a kultúra ebben a folyamatban nem tölt be kezdeményező és kihívó szerepet. Ezzel kapcsolatban veti fel Prohászka azt a művelődéseméleti kérdést, hogy a kultúra,

⁷ Uo. 89.

⁸ Prohászka Lajos (1928): *Vallás és kultúra*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest.

⁹ Uo. 17.

mint az egész emberiséget átfogó egység, halad-e előre, illetve lehetséges-e az egész emberi nem neveléséről mint tervről beszélni úgy, ahogy a német felvilágosodás és a neohumanizmus gondolkodói szerették volna.

Természetesen ez a vizsgálati mód a kultúrát metafizikai alapon állítja a középpontba, s figyelmen kívül hagyja a tömegtársadalom kultúráképét, amely inkább kötődik a civilizációs hatásokhoz. Prohászka nem osztja Ziegler véleményét abban, hogy a nyugati civilizáció hanyatlását a keleti kultúrák theozófiájával lehetne lassítani vagy megállítani. Ezt ugyan Schopenhauer óta sokan megkísérelték, de figyelmen kívül hagyták a nyugati civilizációban a gazdasági kapitalizmus meghatározó szerepét, hiszen ez az egyik fő oka a metafizika fokozatos felbomlásának. Ezt a folyamatot Ziegler filozófiájában¹⁰ Prohászka a következő fokozatok alapján jellemzi:

1. tragikus kultúra → vallásos kultúra ← szubjektív-objektív
(metafizika) (mythos) kultúra (eros)
↓ ↓ ↓
2. logika ← amithika → antiromanticizmus
↓ ↓ ↓
3. dialektika → történetfilozófia ← neoklasszicizmus
(coincidentia (mythos atheos) (humanizmus)
oppositorum)

Ziegler kultúrfilozófiájának felépítése magán hordja az európai történetfilozófia összes fontos jellemzőjét Szent Ágostontól Hegelig. Prohászka azért tartja fontosnak művelődéstudományi felépítése során tisztázni a kultúr- és történetfilozófia kapcsolatát, mert szeretné elkerülni azt, hogy a történetfilozófia értékszempontjai elhomályosítsák a kultúra képződésének folyamatát.¹¹

Ezzel kapcsolatban Prohászka Dilthey kérdésfeltevése nyomán vizsgálja, hogy a kultúrfilozófia vajon hermeneutikája-e a történetfilozófiának? Tagadhatatlan e szándék jogossága, ha a kultúra történetiségét a történet jelentésének alapján gondoljuk el. Indokoltnak tűnik ezzel kapcsolatban feltenni azt a kérdést is, hogy léteznek-e a történetfilozófiának olyan feladatai, amelyek kívül állnak az ember által létrehozott művek értékein, s ezzel párhuzamosan lehetségesek-e olyan kultúrfilozófiai kérdésfeltevések, amelyek nem függenek alapvetően a történetiségtől?¹²

¹⁰ Uo. 28.

¹¹ „...autonómiára törekszik, de ebben az esetben meg kell küzdenie azzal, hogy ennek az autonómiának szerkezeti pilléreit egyoldalúan a saját vizsgálódási területének egyes tartományai szolgáltassák.” Prohászka Lajos (1990): Történet és kultúra. In: *Európai műhely, II.* Hamvas Béla (szerk.): Pannóniai Könyvek, Pécs. (Reprint.) 602.

¹² „De ma már szinte közhely, hogy logikai finomságai mögött általában egy többé-ke-

Mindezek alapján a történet elsősorban a lét folyamatát jellemzi, a kultúra pedig a lét szerkezetének időbeliségét generálja. Tehát Prohászka felfogásában a történet és kultúra az idő horizontján kísérelnek meg osztozkodni.

Itt világít rá arra is, hogy az idő fogalmának kijelölése fokozatosan a történetfilozófia alá temeti a kultúrfilozófiát. Mindezt elősegíti az is, hogy a 20. században e két diszciplína határai egymásba mosódnak, és egy módszertani eszközünk marad e két szemléletmód elkülönítésére: ha a történetfilozófiát elsősorban történeti-leíró aspektusból vizsgáljuk, s a kultúrfilozófiát normatív-értékfilozófiai álláspontokról közelítjük meg. Erre az elkülönítésre Prohászka mellett a magyar gondolkodók közül Pauler Ákos is kísérletet tett.¹³

A műveltség forrásainak pedagógiai célú megjelenítésében Prohászka – Ziegler gondolatmenetét követve – a klasszicizmus eszményére is épít: mint a *világsgazdálkodás esztétikai formájára*. A klasszika mindig kézzelfogható kapaszkodónak bizonyult, hiszen a lényege a tárgyiasított megkötés és az értékfilozófiai igazolt hagyományok rögzítése. Ebben természetesen benne foglaltatik a mindenkori szubjektív változókkal folytatott küzdelem is. Így a klasszika fogalmának egyik fontos meghatározása az a *poláris kettősség*, aminek metszéspontjában a *mértékre* törekvő harmónia áll. Mindennek gyökerei a hegeli rendszerben találhatóak: egyrészt az alakváltozással adott ellentéteket kiemeli aktualitásukból, és látens potenciába helyezi, másrészt a kiegyenlítést, az ellentétek aktualitásának fokozását kíséri meg. „A harmóniának ez a topológiai felfogása, amely tehát az egyik esetben az ellentétek mögé, a másokban ezeken felül helyezi legyőzésük lehetőségét, a klasszika problémájának egyfelől eidetikus, másfelől dialektikus megoldását jelenti. Mindkét megoldás a levés démonikus folyamának megállítására, helyhez-kötésre törekszik.”¹⁴

Tehát a művelődés problémája a klasszikus harmónia zárt fogalmában jeleníthető meg, a romantikus harmónia fogalma viszont a *világsgazdálkodás* eszméjével köthető össze. A művelődés így a mindenkori poláris el-

---

vésbé rejtett metafizika húzódik meg. Ezért még ha számba vesszük is az eltéréseket és módosulásokat, ahogyan például Schelernél, N. Hartmannnál vagy Heideggernél jelentkeznek, éppen szóban forgó kérdésünk tekintetében annyit bizonyosan összefogva is kimondhatunk, hogy a vizsgálódás itt – ellentétben a Windelband–Rickert-körnek merőben logikai-axiológiai célzatával – inkább a kultúra és a történet létezési és hatásmódjának megállapítására irányul és jóformán ki is merül ebben.” Uo. 581.

¹³ „Mindkettő a szellemfilozófiának, mint alkalmazott metafizikának ága, a lélek és az érték közti kapcsolatokkal foglalkozik s minden tudománynak a logikai alapelvekben gyökerező általános struktúrájához igazodva, a történetfilozófia az osztály kérdésére alakul ki és ennek értelmében a történeti lét ritmusára figyel, ennek típusait iparkodik megállapítani, a kultúrfilozófia pedig az alapelvek korolláriumára vonatkozik, azt vizsgálja, hogy miképp tudjuk az Abszolútumot szellemi termékeinkkel megközelíteni s épp ezért kivált az etikával függ össze szorosabban.” Uo. 583.

¹⁴ Uo. 76.

lentétek súrlódásainak, küzdelmeinek és kiegyenlítődéseinek eredménye. Prohászka szerint a művelődés előtti állapot szemben áll a műveltség állapotával, s ezért ez a folyamat soha nem lehet egyirányú feladat, hanem egyetemes kölcsönhatású tevékenység. Tehát a klasszika kettős formája – a zárt és a túllépő – kölcsönösen tartalmazza a dialektika értékfilozófiai mozzanatait, azaz a fogalmi szint mindig kapcsolódik az életvilág folyamataihoz annak érdekében, hogy az élet formáit a fogalmiság keretei szerint alakítsa. Ebben az értelemben a prohászki megoldás: a művelődés filozófiája mindenkor alkalmazott filozófia.

„A vándor és a bujdosó” nemzetkarakterológiai szerepe

A magyar műveltség évezredes sorsát Prohászka szorosan hozzáköti a nemzeti finitizmus és az eltékozolt mítoszok legendáriumiához. Ennek gyökerei szerinte a *Keletről* származó nép kulturális azonosságaiából és a *Nyugattal* való találkozás és beilleszkedés tragikus folyamataiból vezethetők le. Ennek fontos eleme a *lázadó magyar* metaforája, akinek nemzeti küldetése a Nyugatot védőpajzsként óvni a Kelet ellen. Ez az elv a 20. századra már csak dekoratív vigasz maradt, ugyanis a latinitás szelleme szocializálta a magyart Európa népeivel. „A latin szellem szinte páratlan módon erősíteni és keményíteni tudta a magyarság eredeti magatartását. S mindannyian érezzük, hogy a latin életformában, vagy talán helyesebben: ennek az életformának fejlődési irányában rejlő kötöttség, nyugalom, zártság és rend, másfelől pedig a magyar finitizmus szelleme között valami halk, titkos és mégis egészen önkéntes megfelelés, egymásra találás, mondjuk: létezésbeli rokonság nyilatkozik meg.”¹⁵ Ugyancsak konfliktusteremtő forrás a magyar művelődés 20. századi történetében az élet formáinak szertelen racionalizálása. Ez a folyamat jelentősen befolyásolja a megértés dimenzióit. Mindez a nyugati individualizáció mindenevő önérvényesítéséből fakad. „...a szubsztanciális tartalmakkal szemben szinte korlátlan fontosságot kap a funkcionalitás, amely minden eszközzel, kíméletlenül a sikerre és a teljesítményre irányul. Ez a fokozott tevékenység pedig legelőbb is elhomályosította a minőségi különbségek meglátását.”¹⁶

Mindezzel Prohászka arra mutat rá, hogy Európában a 20. századra jelentős veszteségeket szenvedett a szellemi értékek képviselője. Természetesen érzékeli, hogy a folyamat mögött a tömegtársadalom fogyasztói kapitalizációja áll, de ennek jelentőségét még a harmincas években lebecsüli, hiszen akkor nem volt még látható a napjainkra kibontakozott

¹⁵ Prohászka Lajos (1941): *A vándor és a bujdosó*. Danubia Könyvkiadó, Budapest. 179.

¹⁶ Uo. 224.

globalizáció fogyasztói terrorja, ami legfőképpen a külső testre, az életformákra és a divatokra irányul, s a szubsztanciális világ ezzel párhuzamosan teljes mértékben háttérbe szorul. Ez nem azt jelenti, hogy a mai Európában közömbössé vált volna a szellemi-lelki értékek művelése iránti vágy, de az erőltetett növekedés hamis ökonomizmusa főleg a mennyiségi eredményekre koncentrál, s a politikai média legfőképpen ezt támogatja. Kiteljesült az ördögi kör, amitől már jó 60-70 éve óvtak bennünket a kultúrkritikusok: „Az az individualizmus ugyanis, amely éppen az egyéni erőnek és képességnek, az egyéni cselekvés sajátos irányának érvényesülését, öncélúságát akarta biztosítani, ellentétébe csapott át, az egyéniség mindinkább függő viszonyba került a maga alkotta racionális rendszerrel, ez most körülhurkolta, zsarnoki módon megkötötte tevékenységét...”¹⁷

Mindez azt is jelenti, hogy cselekedni csak a racionalitásba ágyazottnak, *elfogult*an lehet, pedig a *megértés* valójában csak *elfogulatlan* lehetne. Így ebben a kettősségben rejlik a mai európai és – benne – a magyar művelődés paradoxona.

Összegzés

Prohászka művelődéelméleti kísérleteit vázlatosan bemutatva látható, hogy a 20. század első felének kultúrfilozófusa reálisan érzekelte a két világháború közötti, értékfilozófiai kultúrválság kibontakozó összetevőit, és belátta azt is, hogy a német idealizmus és a szellemtörténet már nem kínálhat alternatívákat egy megváltozott és érték nélküli értékeket indikáló gazdasági kor számára. Pedagógiai szándékú, történet- és kultúrfilozófiai módon megalapozott eszményei a műveltségéről a múlt század egyik utolsó nagy kísérlete arra, hogy a kiművelt emberfők a kultúra teremtő önértékein keresztül váljanak értékes egzisztenciává. Nem véletlen az, hogy ugyanebben az időben Karácsony Sándor már az angolszász műveltségésemény lehetőségét vizsgálja ikonikus műveiben. A mai kor inkább a könnyebben fogyasztható, civilizatórikus és panelszerű művelődéseményeket kínálja, a posztipari platform-kapitalizmus igényei alapján, a digitalizált *tudásipar* számára, amelyben az értékgyenge, elfogadó, trend- és mainstream-fogyasztó mentalitás üdvözíti önmagát sikerrel a gazdaság-kor követelményeihez illeszkedően.

¹⁷ Uo. 225.